

КОНЦЕПТИ "ἐλεημοσύνη" ТА "θεραπεία" У РАННЬОХРИСТИЯНСЬКІЙ ГРЕКОМОВНІЙ ПРОЗІ

Левко Олександр Вадимович,
асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується зміст концептів "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" та прийоми їх вербалізації в ранньохристиянській грекомовній прозі. Автор розглядає концепти "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" у творах Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоуста як результат лінгвокультурного діалогу античності та християнства, синтезу давньогрецької та арамейсько-семітської традицій.

Ключові слова: давньогрецька мова, концепт "миłosердя", концепт "служіння", лінгвокультурологія, ранньохристиянська література, античність, патристика.

Поняття "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" закладають підвалини людського буття, становлять основу людських стосунків і є, зокрема, найголовнішими чеснотами жертвовного служіння людям. У контексті ранньохристиянської думки "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" є підґрунтям проповіді діяльної любові, засвідченої у Святому Письмі.

Актуальність даного дослідження полягає у відродженні лінгвістичного осмислення спадщини ранньохристиянських авторів та пожвавленні інтересу до загальнолюдських цінностей в контексті християнської культури, у новому погляді на лінгвокультурний діалог між античною та біблійною традицією в контексті когнітивної лінгвістики. Зокрема, в даній розвідці досліджуються концепти "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" як основоположні мовно-ментальні явища, на основі яких вибудовується діяльна проповідь християнських ідеалів.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні змісту концептів "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" в ранньохристиянській ораторській прозі, виявленні античних та арамейсько-семітських впливів на індивідуально-авторські картини світу ранньохристиянських письменників.

Предметом дослідження є зміст концептів "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" в ранньохристиянській ораторській прозі, прийоми їх вербалізації.

Об'єкт дослідження – книги Святого Письма, промови Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоуста.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що ми розглядаємо в контексті сучасної парадигми лінгвістики концепти "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" у творах ранньохристиянських ораторів як результат лінгвокультурного діалогу античності і християнства, синтезу давньогрецької та арамейсько-семітської традицій.

У сучасній лінгвістиці останнім часом сформувалася нова антропоцентрична парадигма, внаслідок чого з'явилися наукові студії, присвячені дослідженню концептуальних та мовних картин світу, мовної особистості авторів. Сполучною ланкою між поняттями "мовна картина світу", "концептуальна картина світу" і "мовна особистість" виступає концепт, який, з одного боку, є "основною одиницею концептуальної картини світу, яка лежить в основі мовної картини світу людини, а з іншого, – одиницею когнітивного рівня мовної особистості" [Мазепова 2007, 8]. У сучасній лінгвістиці немає одноставного погляду на зміст поняття "концепт". Концепт по-різному трактується в

межах когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології, однак беззаперечним фактом є те, що концепт є одним з основних понять у згаданих сферах лінгвістики. Різноманітність тлумачення та визначення змісту поняття "концепт" у сучасному мовознавстві стверджується багатьма лінгвістами-дослідниками. С.А. Кошарна стверджує, що "на думку одних вчених, концепт є ключовим словом духовної культури або першопочатковим уявленням, яке стимулює появу слова; інші, проводячи межу між концептом і поняттям, вважають перший абстрактним науковим поняттям, стверджуючи, що формування концептів вимагає наукового підходу до проблеми; треті вважають, що концепт – це те саме, що і поняття, але при цьому концепти описують ментальну дійсність" [Кошарная 2002, 39]. Справді, саме слово "концепт" походить від латинського *conspicere* (*conceptus*) і має значення "думка", "погляд", "поняття".

В когнітивній лінгвістиці "концепт" – це фрагмент знання, досвід особистості, що включає як мовну, так і позамовну інформацію. Таким чином, "концепти стають посередниками між словами та екстралінгвістичною дійсністю" [Карасик 1996, 6]. Концепт є результатом когнітивної діяльності людини й існує у свідомості людини не у вигляді чітких понять, а становить собою "згусток уявлень, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує те або інше слово" [Степанов 2004, 43].

В лінгвокультурології концепт трактується як "згусток певної національної культури у свідомості людини", що засвідчує її етнонаціональну приналежність. А. Вежбицька говорить про ключові слова певної культури, які є не периферійними словами, а загальноживаними, використовуються в якійсь одній семантичній сфері і знаходяться в центрі цілого фразеологічного ряду [Вежбицкая 2001, 36]. Ключовими концептами культури В.А. Маслова називає обумовлені нею базові одиниці картини світу, які мають екзистенційну значимість і для окремої мовної особистості, і для лінгвокультурного суспільства в цілому [Маслова 2001, 51]. Дуже влучно висловлюється Ю. Степанов, кажучи, що "концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини; і, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї" [Степанов 2004, 43].

Наше дослідження концептів "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεῖα" в ранньохристиянській прозі враховує той факт, що вони як ментальні одиниці сформувалися на перехресті давньогрецької та візантійської культур в результаті унікального діалогу античності та християнства. Ми визначаємо концепт як одиницю когнітивного рівня, як результат входження людини в лінгвокультурний простір певного етносу та епохи, з одного боку, та результат входження певної культури у ментальний світ людини, з іншого.

Концепти "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεῖα" у творах ранньохристиянських авторів сформувалися як результат лінгвокультурного діалогу античності і християнства, синтезу давньогрецької та арамейсько-семітської традицій. Ранньохристиянська література виникла саме в точці перетину цих двох традицій. Текст творів будь-якого християнського автора досліджуваної доби містить очевидні і приховані факти звертання до прецедентних текстів. Книги Святого Письма і твори античних авторів, будучи прецедентними текстами для християнських письменників епохи пізньої античності, впливали на формування світогляду авторів, їхньої індивідуальної картини світу, ідіостилю, особливостей вербалізації знань у тексті. Це дуже чітко видно в тому

явищі, яке можна назвати "одяганням семіто-арамейської думки в одяг еллінських слів", або іншими словами мислити по-семітськи, говорити по-еллінськи". Явище прецедентності розглядається у сучасній лінгвістиці як один з головних факторів формування ідіостилію автора, як результат діалогу культур. Поняття "прецедентний текст" дуже тісно пов'язане з поняттям "інтертекстуальність", яке останнім часом теоретично досліджувалося в працях І.В. Арнольд [Арнольд 1999]. Ю. Караулов стверджує, що "знання прецедентних текстів є показником приналежності до даної епохи і її культури" [Караулов 1987, 216]. Це твердження суголосне висловлюванню М. Бахтіна про те, що "текст – це діалог автора не лише з читачем, але й з усією сучасною і попередньою культурою" [Бахтин 1975, 931]. В контексті цих тверджень І. Арнольд говорить, що "текст має в собі сліди цього діалогу у вигляді алюзій, цитат, ремінісценцій. Це явище отримало назву інтертекстуальність" [Арнольд 1999, 376].

В даній розвідці під прецедентними текстами ми розуміємо найбільш важливі для автора в пізнавальному плані тексти, а також найбільш значимі для певної культури тексти, введені в дискурс мовної особистості автора. Такого роду текстом, який був прецедентним для ранньохристиянських авторів і вплинув на формування концептів "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία", була притча про доброго самарянина, яку за Євангелієм від Луки Ісус Христос запропонував своїм учням: *"Один чоловік ішов з Єрусалиму до Єрихону, і потрапив у руки розбійникам, що обдерли його, і завдали йому ран, та й утекли, покинувши ледве живого його... Проходив же там якийсь самарянин, та й натрапив на нього, і, побачивши, змилосердився. І підійшовши, обв'язав йому рани, наливши оливи й вина. Після того посадив його на худобину власну, і привіз його до заїзду, та й клопотався про нього. А другого дня, як від'їздив, вийняв він два динарії, та й дав їх господареві й сказав: Поклопочися за нього; і, якщо витратиш на нього більше, то я, коли повернуся, віддам тобі..... Котрий же з цих трьох на думку твою був ближній тому, хто попався розбійникам? А він відказав: Той, хто вчинив йому милість. Ісус же сказав йому: Іди, і роби так і ти! (Лк. X, 30-37).*

Притча про самарянина втілює суть концепції діяльнійшої проповіді християнства, яка була розвинута ранньохристиянськими авторами [Riemer 2004]. Ключовою фразою у цій притчі є "Той, хто вчинив йому милість". Давньогрецька мова для позначення цього поняття використовує слово "ἐλεημοσύνη", яке інколи перекладається як "милість", інколи як "милосердя", інколи як "милостиня". Однак жоден варіант не відображає точного змісту цього слова. І ще хотілося наголосити на одному моменті в цій притчі. Спосіб дій самарянина в контексті думки ранньохристиянських авторів відображає зміст поняття "θεραπεία", перше значення якого означає "служіння".

Зміст концепту "ἐλεημοσύνη" не можна висловити одним словом "милосердя". Це було би банальним спрощенням. Слово "ἐλεημοσύνη" містить наступні семи: а) милість, б) співстраждання, в) вірність, г) діяльнійша допомога е) милостиня. У давньогр.-англ. словнику Лідделла-Скотта-Джонса "ἐλεημοσύνη" фіксується з наступними значеннями [Liddell-Scott-Jones 1996, 531]:

1. pity "співчуття", mersy "співстраждання", "помилування" (у такому значенні вживається, як правило, в античних авторів, e.g. Call. Del. 1.5.2.);

2. alms "милостиня", charity "милостиня", "милосердне ставлення до інших" (у такому значенні вживається у Септуагінті та Новому Заповіті, в античних авторів не засвідчене, e.g. LXX Tob. 4.7.; Matth. 6.2.).

Greek English Lexicon of Septuagint фіксує "ἐλεημοσύνη" зі значенням "pity", "mercy" у книгах Буття (Gn 47,29), Ісаї (Is 1,27; 28,17), а зі значенням "alms", "charity" у книзі Товіта (Tob. 4.7.) [Lust 2003, 431]

Концепт "ἐλεημοσύνη" в ораторській прозі Іоанна Златоуста, Василя Великого, Григорія Богослова вербалізується в обох наведених значеннях. Саме в цьому відбувається зустріч двох традицій: античної та біблійської.

У давньоєврейській мові немає слова, яке точно можна було би перекласти словом "ἐλεημοσύνη". В силу свого досвіду, великої літературної традиції та особливостей мовної картини світу давньоєврейський народ вербалізував "ἐλεημοσύνη" наступними словами:

1. давньоєвр. Rahamim, що означає інстинктивну прив'язаність однієї істоти до іншої. В стародавніх семітських культурах це почуття зосереджене в материнському лоні (Rehem) або утробі (Rahamim) (це явище характерне для усіх стародавніх соматичних культур). Це слово виражає ще й почуття ніжної любові (стслав. "блаугоутробие"), яке безпосередньо виражається в діях: або як співстраждання у біді (Пс. 105.45), або як прощення образ (Дан. 9.9).

2. давньоєвр. Hased, – яке, як і Rahamim, перекладається грецьким "ἐλεημοσύνη", саме по собі вказує на почуття відданості, на зв'язок між двома істотами, який передбачає вірність.

Внаслідок злиття двох понять, "ἐλεημοσύνη" отримує два крила: воно вже не просить відзвук інстинктивної любові, яка може помилитися у своєму виборі, але добро свідоме, кероване волею. Саме в такому значенні концепт "ἐλεημοσύνη" вербалізується в промовях Григорія Богослова Василя Великого та Іоанна Златоуста. Концепт "ἐλεημοσύνη" стає відповіддю на внутрішній обов'язок, вираженням жертвовності і відданості. Наслідком і діяльнісним проявом "ἐλεημοσύνη" в християнській традиції стає "θεραπεία". У ранньохристиянській ораторській прозі "θεραπεία" передбачало: матеріальну допомогу бідним, догляд за хворими, відвідування хворих і тих, хто в неволі. Орієнтиром для ранньохристиянських авторів була притча про доброго самарянина.

В ораторській ранньохристиянській прозі заклик до "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" вербалізується дуже емоційно та категорично, а небажання бути сином "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" розцінюється як велике зло. Наведемо, кілька прикладів:

1. ἡ σὰρξ ὡς ἀραχνίον τοῖς ὀστέοις περικείται...Ὁ χρός ἄνθος οὐκ ἔχει...Τὸ μὲν γὰρ ἐρυθρὸν φεύγει,ἐκτομένου τοῦ αἵματος...πελιδνὸν δὲ τὸ σῶμα...γόνατα οὐ βαστάζοντα...Φοιὴ λεπτή καὶ ἀδρανής...ὀφθαλμοὶ ἐνασθενούντες ταῖς κοιλότησιν,εἰκὴ ταῖς θήκαις ἐναποκέιμενοι,ὡς τὰ τοῖς ἐλύτροις ἐμψυγέιντα τῶν ἀκροδρύων...Γαστήρ κενὴ καὶ τοῖς ὀστέοις δὲ τοῦ νώτου προσπεπλασμένη...Ὁ οὖν τοιοῦτον σῶμα παρατρέχων πόσων κολάσεων ἄξιος; Ὁ γὰρ ἔχων ἐν ἐξουσίᾳ τὴν τοῦ κακοῦ **θεραπείαν**,ἐκὼν δὲ καὶ πρὸς πλεονεξίαν ὑπερτιθέμενος,εἰκότως ἀποκτείνεται ἐν τῷ ἴσῳ τῶν αὐτοχείρων καταδικάζεται. [PG 31.321.32-50] – *Тіло, як павутина, прилягає до кісток... шкіра втрачає колір...зі зменшенням крові зникає рум'яність...тіло синіє..коліна не тримають...голос слабшає..очі схожі на висохлі горіхові ядра...живіт запав і приклеївся до хребта...Якого покарання гідний той, хто проходить повз людини з таким виснаженим тілом?...Хто має можливість вилікувати це зло, але добровільно або з користі відкладає допомогу, того можна осудити разом з розбійниками та вбивцями* (Василь Великий. Промова на посуху та голод).

2. Прὸς δὲ τὸν *ἐλεῖν* δ' ἀμελοῦντα, λέγομεν, ὅτι πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν ἐκκοπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται. [PG 31.1712.2-5] –

Тому, хто не виховує в собі милосердя, скажемо, що всяке дерево, яке не приносить плід, буває зрізаним і кинутим у вогонь (Василь Великий. Промова про милість та суд).

3. πρώτην τῶν ἐντολῶν καὶ μεγίστην τὴν ἀγάπην ὑπολαμβάνειν, καὶ περὶ τὸ συγγενεῖς εὐσπλαγχνίαν καὶ συμπάθειαν. Οὐδενὶ γὰρ οὕτω τῶν πάντων, ὥς *ἐλέω*, Θεὸς θεραπεύεται. [PG 35. 864. 26-31] –

Вершина досконалості полягає в любові, проявом якої є милість і співстраждання... Жодне служіння настільки не може бути приємним Богу, як милосердя... (Григорій Богослов. Про любов до бідних).

Наведені приклади складають лише кілька маленьких частинок великої мозаїки милосердя та жертвовному служінню-лікуванню, засвідченому у творах ранньохристиянських авторів.

Наведемо цікаву деталь: слово *ἐλεημοσύνη* в народній етимології пов'язується зі словом *ἔλαιον* оливкова олія та *ἐλαία* оливкове дерево. Саме оливкову олію лив на рани хворому самарянин. В стародавніх семітських культурах засвідчене помазання ран оливковою олією як метод лікування. Оливкова олія, оливкова гілка стали символом миру, любові, благодаті.

У давньогрецькій міфології є міф про суперечку Афіни та Посейдона, коли вони не могли поділити сфери володіння Аттикою (область, де знаходилися стародавні Афіни). Вирішили таким чином: хто зробить більш корисну справу, той виграє. Посейдон ударив тризубцем у скелю і забило джерело, однак вода була солоною, Афіна же метнула спис, з якого виросло оливкове дерево. Так Афіни стали називатися на честь богині Афіни, а оливкове дерево стало символом материнського піклування Афіни про свій народ [Грейвс 1992, 41]. Хоча наукова етимологія заперечує походження слова *ἐλεημοσύνη* від *ἐλαία*, однак стародавні люди відчували між ними зв'язок. Варто навіть пригадати біблійну традицію: голуб з оливковою гілочкою як символ миру, любові та милості Бога (Гн. 8.11).

Отже, концепт "*ἐλεημοσύνη*" в ранньохристиянській прозі вербалізується з наступними значеннями: "*співчуття*", "*співстраждання*", "*помилування*", "*милостиня*", "*милосердне ставлення до інших*", "*діяльнісна допомога*". Давньогрецьке "*ἐλεημοσύνη*" у ранньохристиянській традиції співвідноситься з давньоєврейськими *Rahamim*, що означає інстинктивну прив'язаність однієї істоти до іншої, почуття ніжної любові, яке безпосередньо виражається в діях; та *Hesed*, яке вказує на почуття відданості, на зв'язок між двома істотами, який передбачає вірність. Наслідком і діяльнісним проявом "*ἐλεημοσύνη*" в християнській традиції стає "*θεραπεία*". У ранньохристиянській прозі концепт "*θεραπεία*" вербалізується зі значеннями: "*служіння*", "*турбота*", "*матеріальна допомога бідним*", "*догляд за хворими*". Аналіз концептів "*ἐλεημοσύνη*" та "*θεραπεία*" у ранньохристиянських авторів дає підставу встановити прецедентний текст, який для отців Церкви є орієнтиром проповіді діяльнісної любові. Це притча про доброго самарянина.

В статье исследуется содержание концептов "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" и приемы их вербализации в греческой раннехристианской прозе. Автор рассматривает концепты "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" как результат лингвокультурного диалога античности и христианства, синтеза древнегреческой и арамейско-семитской традиций.

Ключевые слова: древнегреческий язык, концепт "милосердие", концепт "служение", лингвокультурология, раннехристианская литература, античность, патристика.

In the article the author investigates the content of the concepts "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" and ways of their verbalization in Greek oratory of early Christian fathers, regards concepts "ἐλεημοσύνη" та "θεραπεία" as a result of linguistic and cultural dialogue of Antiquity and Christianity, synthesis of Ancient Greek and Aramaic-Semitic traditions.

Key words: Ancient Greek, concept "virtue", concept "alms", concept "therapy", cultural linguistics, early Christian literature, antiquity, patristic studies.

Література:

1. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сб.ст. / И.В. Арнольд / [Науч. редактор П.Е. Бухаркин]. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1999.
2. Бахтин М.М. Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве // Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М., 1975.
3. Вежицкая Анна. Понимание культур через посредство ключевых слов/ Анна Вежицкая / [Пер. с английского А.Д. Шмелева]. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
4. Грейвс Роберт. Мифы Древней Греции / [Пер. с англ. К.П. Лукьяненко]. – М.: Прогресс, 1992.
5. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград-Архангельск, 1996.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность/ Юрий Николаевич Караулов. – М.: Наука, 1987.
7. Кошарная С.А. Миф и язык: Опыт лингвокультурологической реконструкции русской мифологической картины мира / С.А. Кошарная. – Белгород, 2002. – 287 с.
8. Мазепова О.В. Лінгвістичні особливості ідіостилю Сохраба Сепехрі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.13 "Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії" / Олена Вікторівна Мазепова. – К., 2007. – 24 с.
9. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М.: Academia, 2001. – 202 с.
10. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 3-е, испр. и доп. / Ю.С. Степанов. – М.: Академический проект, 2004. – 992 с.
11. Greek-English Lexicon / Compiled by Henry George Liddell, Robert Scott, revised by Sir Henry Stuart Jones. – Oxford: Clarendon Press, 1996. – 2042 p.
12. Greek-English Lexicon of the Septuagint / Compiled by Jonan Lust, Eris Eynikel, Katrin Hauspie. – Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2003. – 1302 p.
13. Roukema Riemer. The Good Samaritan in Ancient Christianity / Riemer Roukema // Vigiliae Christianae. – 2004. – Vol. 58. – p. 56-74.